

Religionskritik

Mikael Stenmark

Dialogos förlag 2023. 113 s. ISBN 978-91-7504-390-6

Handen på hjärtat: Av allt det vi tror och tror oss veta, och det vi tycker och det vi känner och bejakar, är det väl inte mycket för vilket vi skulle vara redo att lägga fram skäl, belägg, grunder eller principer? Vi är inte redo att argumentera för delarna i det som utgör vår grundläggande inställning till tillvaron, vår livshållning, åtminstone inte utan att först ha givits goda skäl att så göra och ett välvilligt öra, samt mycket tid och ro till vårt förfogande. Precis detta kallas vi likväl till att göra i den diskussion eller debatt som går under beteckningen den religionskritiska, som ju åtminstone sedan antikens Xenofanes säkert ständigt haft sina deltagare, men som med upplysningen kommit att utgöra ett centralt inslag i den framväxande sekulära västerländska kulturen. Hur många grundläggande antaganden och värderingar som verkligen stått på spel i dessa diskussioner har förmodligen varierat, men av allt att döma har väl den filosofiska och existentiella substansen i dem varit en funktion av de inblandade parternas beredskap att välvilligt tolka motståndarsidans synpunkter i ljuset av gemensamma utgångspunkter, hypoteser och problem. Vi människor är inte bara mycket okunniga. Vi är också mer lika sinsemellan – mindre originella – än vi är villiga att erkänna.

Mikael Stenmark har skrivit en liten bok (ungefär 100 sidor) om religionskritik som, vad det verkar, primärt är avsedd som kursbok, men som jag tror kan läsas med behållning av en bredare läsekrets inklusive fackfilosofer. I den tar han sig för att beskriva och förklara religionskritik som fenomen – och den religionskritiska debatten som den förs – snarare än att själv delta. Indirekt kan detta studium förstås bidra till att berika samma diskussion, genom att det medvetandegör själva den struktur som religionskritik har eller åtminstone kan ha. I den mån ett argument förs fram i boken, så är själva tesen som framläggs en frukt av just detta klagörande av struktur: Givet hur en religionskritik är utformad, med sitt ifrågasättande av en uppsättning trosföreställningar, värderingar, praktiker och institutioner, så finns det inget som hindrar att kritiken riktas även mot det sekulära. Religionskritik kan därmed förstås som ett exempel på något större och mer omfattande, nämligen livsåskådningskritik.

Efter en kort introduktion i kapitel 1 presenterar Stenmark i kapitel 2 en modell för att analysera religionskritik. Hans diskussion och den

modell som följer urskiljer olika aspekter av kritiken: Vem är det som kritiserar? Vilka är argumenten eller bevekelsegrunderna? Vad är målet med kritiserandet? Vem hoppas kritikern övertyga? Vilken är den större diskursiva kontexten för kritiken? Finns där maktaspekter som är relevanta? I kapitlen 3 och 4 ges en serie exempel på religionskritik hämtade från såväl akademi som allmän debatt och masskultur. I ljuset av den föreslagna modellen diskuteras bland annat kritik av religion från naturvetenskapligt håll, särskilt ifrågasättande av skapelseläror i ljuset av evolutionsteorin. Därefter behandlas kritisk teori som denna tar sig uttryck i religionsvetenskapen. Här ligger den religionskritiska hållningen inbyggd redan i det metodologiska greppet: i analyser som tar sin utgångspunkt i idén att sanningsanspråk alltid utgör förtäckta maktanspråk blir alla religiösa föreställningar antingen förtryckande eller exempel på ond tro. Med sina olika exempel visar Stenmark att den sekulära kritiken mot religion, även när den kommer från vetenskapligt håll, är allt annat än samstämmig i sina grundantaganden. Oenighet råder om huruvida vetenskapen får eller kan gå bortom det rent beskrivande och vara normerande i sina slutsatser. I kapitel 5 lägger Stenmark fram förslaget på en mer övergripande livsåskådningskritik. En kritisk diskussion om religion kommer alltid i huvudsak att handla om attityder, föreställningar och värderingar som rör människans plats och roll i tillvaron i stort, alltså sådant som kan sägas utgöra vår livsåskådning. Inte alla människor är religiösa, men alla (eller så gott som alla) har en livsåskådning. I den mån som ett religiöst förhållningssätt kan göras föremål för kritik, kan varje livsåskådning göras föremål för kritik. I det avslutande kapitlet 6 sammanfattas bokens budskap. Att vi skapar förutsättningar för en sådan bredare kritik – en livsåskådningskritik – är enligt Stenmark något önskvärt och till gagn för den liberala, demokratiska samhällsordningen.

När jag läser boken finner jag mycket som är stimulerande och upplysande, men jag funderar också mycket över vad det är som ligger bakom den valda dispositionen. Varför börjar boken i en (relativt) lång diskussion om religionskritik med naturvetenskapliga förtecken och slutar i en (relativt) kort diskussion om livsåskådningskritik, när den senare diskussionen efter genomläsning verkar ruva på de kanske viktigaste poängerna? Man kan tycka att Stenmark lägger alltför mycket fokus på den Nya ateismen (företrädd av Richard Dawkins, Sam Harris och andra), en rörelse vars storhetstid verkar vara över, och för lite fokus på att ytterligare klargöra och beskriva den generella livsåskådningskritiken.

Den analysmodell som föreslås i början passar också bättre för att beskriva den religionskritik som företrädarna för Nya ateismen själva ser sig inbegripna i: de kommer utifrån i meningen från icke-religiöst håll, de framför argument – förment objektiva, kontextoberoende sådana – som borde övertyga envar, de företräder en form av världsförbättrande, då religion i deras mening överlag är något skadligt, och så vidare.

Om vi så att säga tittar på Stenmarks diskussion baklänges, och börjar i den fruktbara idén om en generell livsåskådningskritik, och också tar hänsyn hur de nutida diskussionerna går tillbaka på tidigare generationers grubblerier, så tror jag vi kan och bör förfinna modellen, eller i alla fall komplettera den. Den nutida diskussionen går som Stenmark säger tillbaka på tänkare som Darwin, Nietzsche, Marx och Freud, men också Hegel och Kierkegaard, Dostojevskij och William James, och många, många andra. Vilka av dessa tänkare ska betraktas som "insiders" och vilka som "outsiders" i förhållande till religionen? Och vilka såg de som sina meningsmotståndare? Med idén om en generell livsåskådningskritik tycks frågan om gruppstillhörighet eller identitet hamna i bakgrunden. Framträder gör i stället ett samtal om livsmål och mening i en tid där vetenskapen (särskilt fysiken och biologin) intagit en central roll i samhället och för den enskilda människan. Kanske bör man göra en skillnad mellan världsåskådning och livsåskådning? Man kan då förstå kritiken som försök att underbygga och försvara en livsåskådning mot bakgrund av en världsåskådning dominerad av någon form av naturvetenskapligt inspirerad naturalism. I ljuset av detta kommer Nietzsche att bli Stenmarks bundsförvant i att han med mer eftertryck än någon annan har förfäktat behovet av en uppsättning livgivande normer – och autenticitet gentemot dessa därtill – även om han samtidigt betvivlat möjligheten att ge normerna en rationell underbyggnad. Men fördelen är alltså att människor som ser sig som religiösa och människor som inte ser sig som religiösa här får möjlighet att inleda ett samtal hjälpta av en mer eller mindre explicit gemensam referensram. Om samtalet sedan är jämbördigt på det enda sätt det kan vara jämbördigt, nämligen i det att de inblandade alla ärligt erkänner sin okunnighet om det mesta och självkritiskt och osjälviskt delar med sig av sina personliga erfarenheter, så tror jag att samtalet ibland kan bära frukt.

Mikael Stenmarks bok är en utmärkt startpunkt för kritisk reflektion och diskussion.

Tomas Ekenberg